

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

PAZHOSH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
P. ISSN: 2345-5225 & E. ISSN: 2345-5500
Homepage: <https://nbsh.basu.ac.ir/>
Vol. 14, No. 43, Winter 2025

Investigating the Importance of the City of Estarabad During Shah Ismail I's Reign through the Examination of Surcharge Coins in the Astan Quds Razavi Museum

Mahla Najarian Tousi¹ , Hassan Hashemi Zarjabad² ,
Abed Taghavi³

 <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.28501.2638>

Received: 2023/12/09; Revised: 2024/01/21; Accepted: 2022/02/21

Type of Article: **Research**

Pp: 235-256

1. PhD Candidate in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

2. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. (Corresponding Authors).

Email: h.hashemi@umz.ac.ir

3. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Citations: Najarian Tousi, M., Hashemi Zarjabad, H. & Taghavi, A., (2025). "Investigating the Importance of the City of Estarabad During Shah Ismail I's Reign through the Examination of Surcharge Coins in the Astan Quds Razavi Museum". *Pazhoheshha-ye Bastan Shenasi Iran*, 14(43): 235-256. <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.28501.2638>

Homepage of this Article: https://nbsh.basu.ac.ir/article_5606.html?lang=en

PAZHOSH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Publisher: Bu-Ali Sina University. All rights reserved.

© Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the **Creative Commons**.

Abstract

This research primarily aims to explore the political activities of the city of Estarabad and their repercussions in Greater Khorasan, utilizing archaeological and numismatic analyses, particularly focusing on the surcharge coins minted in Estarabad. The methodology employed is descriptive-analytical and historical, with a specific emphasis on numismatics. Data was gathered through extensive library research and a visit to the Astan Quds Razavi Museum, where a direct examination of the coins was conducted. The investigation was carried out in two phases: initially, the authors compiled essential information and evidence by reviewing relevant historical, geographical, and artistic literature, followed by a direct exploration of the coin collection at the Astan Quds Razavi Museum, which included 12 surcharge coins identified by their museum numbers, as the following: Surcharge 673; Row 164; S 778; R 7; S 778; R 8; S 778; R 12; S 778; R 13; S 778; R 15; S 778; R 18; S 778; R 19; S 778; R 20; S 778; R 24; S 778; R 25; S 778; R 27). Data sourced from the Astan Quds Razavi Museum was utilized for a descriptive-analytical study. The analysis demonstrated that the minting of surcharge coins in Estarabad was largely a response to the unstable political conditions in Khorasan and adjacent border areas. The primary objective of producing these coins was to publicly declare changes in leadership in Khorasan by Shah Ismail I and to mitigate the risk of ongoing civil unrest.

Keywords: Coins, Safavieh, Shah Ismail I, Estarabad, Surcharge.

Introduction

The Safavid era represents a pivotal chapter in Iranian history, commencing with the ascension of Shah Ismail I in 907 AH. This era, shaped by Shah Ismail's strategic initiatives, facilitated the establishment of a unified government in Iran and the extension of its territorial boundaries. A cornerstone of Shah Ismail's governance was the integration of religion and state, marked by the official endorsement of Shia Islam. Prominent Shia religious centers, such as Eštarabad, along with their intellectuals, swiftly recognized Shah Ismail's authority, contributing to the consolidation of his rule and evolving into influential cultural and political hubs. These centers were instrumental in safeguarding the region's autonomy and stability. Nevertheless, this religious alignment incited opposition from Sunni neighboring states, culminating in conflicts such as the Battle of Merv and the Battle of Ghojdavan in the Khorasan area. As illustrated in Fig. 1, Eštarabad, a border city in Khorasan situated along the Silk Road, was perpetually vulnerable to incursions by Uzbek forces. The Qizilbash's defense of this city effectively curtailed potential invasions from the Uzbeks into Khorasan and northern Iran. In response, Shah Ismail I aimed to bolster the region's defenses by deploying the Qizilbash and appointing local governors. This strategy led the Qizilbash to not only participate in military endeavors but also to take on significant political and economic responsibilities, particularly in the realm of taxation. The leaders of the Qizilbash were instrumental in determining tax policies for each region, which in turn influenced the quality and minting of currency. Changes in taxation had direct repercussions on the daily lives of the populace and the overall economic landscape. Notably, inflation in certain areas sparked public unrest and uprisings, which were closely tied to the fluctuations in coin minting practices. Eštarabad emerged as a key center for coin production during this era, and the variations in minted coins from this city reflect the broader economic and political shifts of the time. Thus, numismatics serves as a reliable lens through which the historical significance of Eštarabad can be evaluated.

Discussion

Coins serve as a significant resource in the study of economic history, as their quantity, weight, and trade value, along with their relationship to the prices of goods, contribute to essential socio-economic analyses. During this period, the weights of coins in Eštarabad differed from those in other regions, typically being heavier than those found in various parts of Iran.

The currency utilized in the Estarabad area included “Kopki dinars” in the year 920 AH, where five dinars equated to one “mesqal” of minted silver. Between 920 and 938 AH, a decline in the value of the Kopki dinar was observed over an 18-year span. Consequently, the abrupt decrease in the weight of silver coins in 927 AH, along with the introduction of surcharge coins, indicates underlying historical factors that prompted these alterations. During the reign of Shah Ismail, the taxation policies of various regions were largely determined by the governors of those states, leading to significant variations in coinage across different areas. This disparity had a profound effect on the daily lives of the populace and the overall economic landscape. Consequently, inflationary pressures in certain regions prompted public unrest and riots. Additionally, surcharge coins are typically produced by striking new designs over the coins of the preceding administration in times of economic distress. Notably, the coins examined in this study bear surcharge marks on those minted during Shah Ismail’s rule. Such coins were not produced during periods of economic stability, and their analysis is crucial for understanding the underlying economic dynamics. Therefore, the initial focus should be on investigating the political and economic conditions of the time, particularly the significance of Estarabad during Shah Ismail’s governance. A comparative analysis of numismatic evidence will facilitate the interpretation of the motivations behind the issuance of surcharge coins.

Conclusions

The findings of the research indicate that the surcharge mark on the reverse side of the coin is positioned at the bottom of the Shahadatain or in proximity to the mint’s name. This mark typically adheres to a specific format and frame, signifying the government’s official minting of this coin type. These coins are characterized by their small diameter, low weight, and overall poor quality. Additionally, the inscriptions “Adl Shah” and “Adl Ismail” serve as indicators of coinage following the Qizilbash summit and the transition of rulers. The minting of the Surcharge coin, dated 927 and produced at the Estarabad mint, can be attributed to several factors, including: 1- The unsuccessful Uzbek attack from Herat to Khorasan, 2- Internal rebellions among the populace, 3- A reduction in taxes aimed at pacifying the people and an internal increase in taxes through the collection of royalties, 4- The collection of royalties for political purposes, 5- The change in the ruler of Khorasan to mitigate local disobedience, and 6- Estarabad’s strategic location on the Silk Road, which facilitated the silk trade and garnered

public support. These elements collectively underscored the significant political importance of Eṣṭarabad during the reign of Shah Ismail I.

Acknowledgements

The authors wish to extend their heartfelt appreciation to Mr. Yazdinejad, the head of the coin treasure at the Aṣṭan Quds Razavi Museum, for his invaluable support and collaboration in supplying images of the coins.

Observation Contribution

This research is derived from the first author's Master's thesis. The primary data collection, encompassing all observational and analytical components, was conducted by the first author under the direct supervision and mentorship of the second and third authors.

Conflict of Interest

In adherence to ethical publication standards, the authors affirm that there are no conflicts of interest, either personal or financial, that could have influenced the content or conclusions presented in this research.

بررسی اهمیت شهر استرآباد در دوره شاه اسماعیل اول برمبنای سکه‌های سورشارژ موجود در موزه آستان قدس رضوی

مهلا نجاریان طوسی^۱، حسن هاشمی زرچ‌آباد^۲، عابد تقوی^۳

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.28501.2638>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۸، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۰۲

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۳۵-۲۵۶

چکیده

«شاه اسماعیل اول» (۹۰۷-۹۳۰ ه.ق.) به منظور دستیابی به اهداف مذهبی و سیاسی خود، همواره به حفظ مرزهای ایران در نواحی شرقی اهمیت ویژه‌ای می‌داد و به منظور جلوگیری از حملات مجدد ازبکان، حکومت این نواحی را به شاهزادگان خود واگذار کرد و استرآباد نیز به دلیل وضعیت استراتژیکی و موقعیت جغرافیایی خاص، تحت حکومت شاهزادگان در خراسان بزرگ قرار گرفت. براساس شواهد باستان‌شناسی، به‌ویژه سکه‌های سورشارژ، استرآباد از ضرابخانه‌های مهم در نواحی شرقی ایران بود و در تجارت و اقتصاد این منطقه نقش داشت. سکه‌های سورشارژ به علت نوع ضرب، به خصوص در شرایط خاص سیاسی-اقتصادی، گواه وضعیت حاکم بر منطقه است و نقش مهمی در نشان دادن وضعیت اقتصادی-سیاسی یک منطقه را دارند؛ بنابراین پرسش مطرح در این پژوهش این است که، دلیل ضرب مجدد بر روی سکه‌های شاه اسماعیل در ضرابخانه استرآباد در بازه زمانی ۹۲۷ ه.ق. چیست و چه تغییرات سیاسی-اقتصادی را به دنبال داشته است؟ پژوهش حاضر به منظور معرفی و تحلیل سکه‌های سورشارژ موجود در موزه آستان قدس رضوی و بررسی جایگاه و اهمیت شهر استرآباد در دوره حکومت شاه اسماعیل اول برپایه مطالعات تاریخی و سکه‌شناسی و بررسی ۱۲ سکه سورشارژ موجود در موزه آستان قدس رضوی صورت گرفته و نویسندگان با بهره‌گیری از سکه‌شناسی به عنوان یک منبع متقن تاریخی با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و تاریخی، سعی در پاسخ‌گویی به پرسش مطرح‌شده را دارند. براساس نتایج به دست آمده، ضرب سکه سورشارژ در استرآباد صرفاً بر پایه منافع سیاسی و کنترل شهرهای مجاور صورت گرفته است و هدف اصلی این عمل، اعلام تغییر حاکم خراسان و جلوگیری از رکود اقتصادی در نواحی تجاری جاده ابریشم بود؛ بدین ترتیب، این پژوهش نشان می‌دهد که شهر استرآباد در دوران حکومت شاه اسماعیل اول، نقش مهمی در حفظ مرزهای سیاسی نواحی خراسان بزرگ و تحقق منافع اقتصادی را داشته است.

کلیدواژگان: سکه، صفویه، شاه اسماعیل، استرآباد، سورشارژ.

- I. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
- II. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول).
- III. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

ارجاع به مقاله: نجاریان طوسی، مهلا؛ هاشمی زرچ‌آباد، حسن؛ و تقوی، عابد، (۱۴۰۳). «بررسی اهمیت شهر استرآباد در دوره شاه اسماعیل اول برمبنای سکه‌های سورشارژ موجود در موزه آستان قدس رضوی». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۴۳(۴۳): ۲۳۵-۲۵۶. <https://dx.doi.org/10.22084/nb.2024.28501.2638>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

https://nbsh.basui.ac.ir/article_5606.html?lang=fa

فصلنامه علمی گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه مقاله در این مجله اشاره شود.

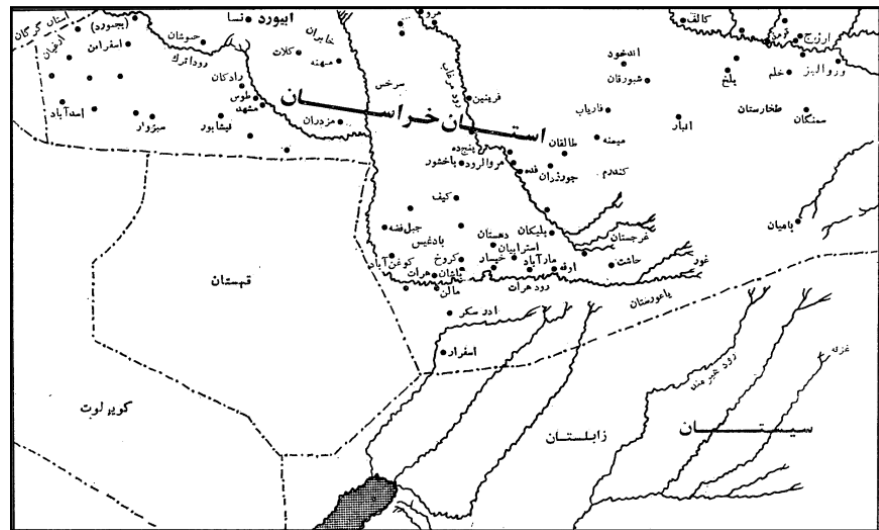
مقدمه

دوره صفوی یکی از مهم‌ترین دوره‌های تاریخی در ایران است که با بنیان‌گذاری شاه اسماعیل اول در سال ۹۰۷ ه.ق. آغاز شد. این دوره با توجه به سیاست‌های شاه اسماعیل، منجر به شکل‌گیری یک حکومت منسجم در ایران و گسترش مرزهای جغرافیایی شد. مرز شرقی ایران در عصر صفویه شامل: خراسان، ولایت هرات، مرو، قندهار و تا رود جیحون ادامه داشت. یکی از سیاست‌های مهم شاه اسماعیل، پیوند دین و دولت با رسمی کردن مذهب شیعه بود. این سیاست به منظور ایجاد وحدت میان مردم برای مشارکت در جنگ‌ها و تأمین استقلال کشور بود. شهرهای شیعه مذهبی هم چون استرآباد به همراه علمای آن بلافاصله حکومت شاه اسماعیل را پذیرفتند در جهت تقویت آن گام برداشتند و به یک مرکز فرهنگی و سیاسی قدرتمند تبدیل شدند و نقش به‌سزایی در حفظ استقلال و امنیت منطقه را داشت؛ اما این رویکرد مذهبی باعث واکنش همسایگان سنی مذهب ایران شد و جنگ‌هایی هم چون جنگ مرو و جنگ غجدوان در منطقه خراسان صورت گرفت.

بر مبنای تصویر ۱، استرآباد از شهرهای مرزی خراسان است و در مسیر تجاری جاده ابریشم قرار داشت و با توجه به همسایگی با اقوام آسیای مرکزی، از جمله «ازبک‌ها» دائماً در معرض تصرف ازبکان بود. حفاظت این شهر به واسطه «قزلباشان»، حملات احتمالی ازبکان را به خراسان و نواحی شمالی ایران مهار می‌کرد؛ بنابراین شاه اسماعیل برای تقویت دفاع در نواحی مرزی خراسان، با اعزام قزلباش‌ها و انتصاب حکام در صدد حفظ این منطقه بود، وی حکومت این نواحی را به شاهزادگان خود («سام‌میرزا» و «تهماسب‌میرزا») واگذار کرد و به علت سن پایین شاهزادگان، عموماً یکی از امیران قزلباش کنترل امور را در دست می‌گرفت و قزلباشان در این مناطق سکنا گزیدند. طایفه «شاملو» که بزرگ‌ترین طایفه قزلباش است، به نواحی خراسان کوچ کردند و شاه اسماعیل اراضی این منطقه را تحت عنوان «تیول» به آنان بخشید. مجموع این اقدامات منجر به مقابله با مهاجمان و ایجاد امنیت و حفظ مرزها و افزایش تجارت شد، اما در نقطه مقابل، باعث شد که قزلباشان علاوه بر فعالیت نظامی، نقش سیاسی و اقتصادی با کنترل مالیات‌ها به عهده بگیرند. مالیات هر منطقه در زمره تصمیمات حکام ایالات بود و میزان عیار و ضرب سکه در هر منطقه متفاوت بود و این مسئله اختلافات داخلی را در پی داشت. تغییرات مالیاتی در تیول‌ها تأثیر مستقیمی به زندگی مردم عادی و وضعیت اقتصادی آن منطقه داشت و افزایش تورم یک ناحیه باعث واکنش مردم و شورش می‌شد که این تغییرات سیاسی-اقتصادی تأثیر مستقیم بر ضرب سکه‌ها داشت. یکی از مراکز مهم ضرب سکه در این دوره شهر استرآباد است و این تغییرات در سکه‌های ضرب این شهر قابل مشاهده است؛ بنابراین با تکیه بر علم سکه‌شناسی به عنوان منابعی که از تحریف در امان مانده است، می‌توان به بازشناسی میزان اهمیت این شهر در این دوره پرداخت.

باتوجه به اهمیت تاریخی و اقتصادی شهر استرآباد، پژوهش در زمینه سکه‌شناسی می‌تواند به شناخت عمیق‌تر شرایط اقتصادی آن دوران کمک شایانی نماید؛

► تصویر ۱: موقعیت جغرافیایی استرآباد (رنجبر، ۱۳۶۳: ۱۵۷).

Fig. 1: Geographical location of Estraabad (Ranjbar, 1984: 157).

بنابراین هدف اصلی این پژوهش بررسی وقایع تاریخی و علت ضرب سکه‌های سورشارژ در شهر استرآباد و توجیه آن بر مبنای رویکرد باستان‌شناسی اقتصادی و سکه‌شناسی است. برخی از اهداف و ضرورت‌های اصلی این پژوهش عبارتند از: (۱) بررسی نقش سیاسی، اقتصادی و استراتژیک شهر استرآباد در دوره حکومت شاه اسماعیل اول صفوی. (۲) مطالعه ویژگی‌های ظاهری و کیفیت ضرب سکه‌های سورشارژ و استخراج اطلاعات تاریخی از محتوای آن‌ها. (۳) شناسایی علل ضرب سکه سورشارژ در ضرابخانه استرآباد و ارتباط آن با سیاست‌های حکومتی شاه اسماعیل اول. (۴) مقایسه و تطبیق اطلاعات به دست آمده از سکه‌های سورشارژ با سایر منابع تاریخی موجود به منظور ارائه تحلیل جامع‌تر.

پرسش پژوهش: باتوجه به نوع ضرب این سکه‌ها، اصلی‌ترین پرسشی که مطرح شده، این است که اهمیت شهر استرآباد در بازه زمانی ۹۲۷ ه.ق. به لحاظ اقتصادی-سیاسی چیست و دلیل ضرب سکه‌های سورشارژ چه بوده است؟

روش پژوهش: این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و تاریخی به بررسی سکه‌های ضرب استرآباد به تاریخ ۹۲۷ ه.ق. می‌پردازد. هدف این بررسی، واکاوی اتفاقات تاریخی این بازه زمانی است که براساس تحقیقات دوگانه میدانی و کتابخانه‌ای انجام شده است. تحقیقات میدانی این پژوهش براساس تحلیل و بررسی سکه‌های موزه آستان قدس رضوی انجام شده و ۱۲ عدد سکه سورشارژ (به شماره موزه‌ای س ۶۷۳ ردیف ۱۶۴، س ۷۷۸ ردیف ۷، س ۷۷۸ ردیف ۸، س ۷۷۸ ردیف ۱۲، س ۷۷۸ ردیف ۱۳، س ۷۷۸ ردیف ۱۵، س ۷۷۸ ردیف ۱۸، س ۷۷۸ ردیف ۱۹، س ۷۷۸ ردیف ۲۰، س ۷۷۸ ردیف ۲۴، س ۷۷۸ ردیف ۲۵، س ۷۷۸ ردیف ۲۷) از موزه آستان قدس رضوی برای مطالعه انتخاب شده است. از بین این سکه‌ها، ۸ عدد تاریخ ضرب ساییده شده و ۴ عدد دارای تاریخ ضرب یکسانی است که به علت مشابهت بالای آن‌ها، در زمره سال ۹۲۷ ه.ق. در نظر گرفته شده است. به دلیل عدم خوانا بودن تصاویر سکه‌ها، شناسنامه ثبتی سکه مبنای بررسی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

برای مطالعات سکه‌شناسی، نیاز به بررسی کتب تاریخی و جغرافیایی، معادن و مشاغل، وضعیت اداری و سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و هنری آن دوره است. به‌طور کلی، در مورد سکه‌های سورشازر حکومت شاه اسماعیل مطالعات زیادی انجام شده که می‌توان به کتب مختلف اشاره کرد؛ به‌عنوان مثال، کتاب سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه (سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۹۱) به توضیحات مختصری از مقدمات تاریخی حکومت صفویان و نام و القاب پادشاهان بر روی سکه و ضرب‌خانه‌های آن و عوامل ضرب سکه‌های سورشازر اشاره کرده است. هم‌چنین، کتاب راهنمای سکه‌های ضربی (چکشی) ایران (فرح‌بخش، ۱۳۸۵) در مورد سکه‌های دوره صفویه از لحاظ وزن، جنس، عبارات نقش شده به‌طور کامل توضیح داده و در مورد سکه‌های سورشازر نیز مطالبی بیان نموده است. هم‌چنین، کتاب سکه اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷) نویسنده به توضیح سکه‌های ایلخانی و گورکانی پرداخته و در مقاله‌ای دیگر نویسنده به تجزیه و تحلیل اتفاق‌ها و جنگ‌های مهم و تطبیق آن با سکه‌های شاه اسماعیل پرداخته و سکه‌های شاه اسماعیل را دسته‌بندی کرده است. در کتاب میانی نظری باستان‌شناسی (دارک، ۱۳۹۳) نیز به تفسیر توضیح داده است. مطالعاتی که انجام شده معمولاً به توضیحات کلی سکه‌های سورشازر پرداخته‌اند و ویژگی‌های ظاهری آن را عنوان کرده‌اند، اما پژوهش فوق با بررسی این‌گونه سکه‌ها، علاوه بر دلیل ضرب آن در سال ۹۲۷ ه.ق. در شهر استرآباد، با رویکرد باستان‌شناسی اقتصادی که از سکه‌شناسی متمایز نیست؛ به مسائل اقتصادی و سیاسی حکومت شاه اسماعیل در بازه زمانی ۹۲۷ ه.ق. پرداخته شده است. پژوهش فوق مطالعات تطبیقی سکه‌شناسی و تاریخی است که از این حیث پژوهشی نو محسوب می‌شود.

رویکرد باستان‌شناسی اقتصادی و سکه‌های سورشازر

زمینه‌های اقتصادی و تجاری و نیاز به اوزان مشخص در تجارت دلایل اصلی اختراع سکه بوده است. سکه‌های تاریخی نیز به‌عنوان آثاری باستانی که معمولاً نوشته‌دار و تصویر دارند، بازگوی حقایقی از گذشته‌اند که از تحریف و تلخیص به‌دور مانده‌اند و اگر به‌درستی بررسی شوند، می‌توانند پاسخ‌گوی پرسش‌های بسیار از گذشته باشند (سید خلیل‌الهی و ابوالقاسمی، ۱۳۹۸: ۱۹۸)؛ بنابراین، یکی از مهم‌ترین مباحث باستان‌شناسی، مباحث اقتصادی است؛ زیرا به‌طور مستقیم با آثار مادی و انسان سروکار دارد. در این راستا، «دارک» معتقد است که تفکیک نظام‌های پولی از غیرپولی باعث تفکیک جوامع و مسائل گذشته می‌شود. زیست‌بوم نیز در بازسازی اقتصاد جوامع گذشته کمک به‌سزایی می‌کند؛ در واقع، تغییرات محیطی باعث تغییرات نظام‌های پولی می‌شود. یکی از داده‌های مورد مطالعه باستان‌شناسی اقتصادی و نظام‌های پولی، سکه‌های به‌جای مانده از یک حکومت است (دارک، ۱۳۹۳: ۱۴۳-۱۷۴). سکه‌ها از نظر مطالعات تاریخ اقتصادی مأخذ مهمی هستند؛ زیرا میزان و مقدار سکه‌ها از نظر وزن و ارزش آن‌ها در مبادلات و تطبیق آن‌ها با بهای اجناس،

یکی از زمینه‌های ارزشمند مباحث اجتماعی اقتصادی است (عقیلی، ۱۳۷۷: ۱۷). هر دودمان و فرمانروایی یکی از مهم‌ترین و فوری‌ترین اولویت‌های خویش را ضرب سکه قرارداد و اقتصاد سیاسی با پول و سکه پیوندی تنگاتنگ یافت (رودی‌مته و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵). اغلب یافته‌های باستان‌شناسی از مواد فاسدشدنی، مثل: چوب، پارچه، استخوان، پوست و غیره ساخته شده‌اند که در طول قرون تحت تأثیر خاک و سایر عوامل فرساینده تغییر شکل یافته، ناقص و معیوب گردیده‌اند؛ اما چون سکه‌ها از فلزاتی، مانند طلا و نقره و آلیاژی، مانند مفرغ ساخته شده‌اند، نسبت به یافته‌های دیگر بسیار مقاوم بوده، در بسیاری مواقع کاملاً صحیح و سالم باقی مانده‌اند (سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۹۱: ۴). از دید تاریخ‌نویسی، سکه‌ها ارزش آن نوشته‌های سنگی را دارد که در اینجا و آنجا هست و سندهای دست‌نخورده تاریخی است؛ زیرا می‌توان در برابر هر یک نوشته سنگی چند صد، بلکه چند هزار سکه نشان داد. چه بسا مطالبی که در هیچ کتابی نیست و تنها سند آن‌ها سکه‌ها است (کسروی، ۱۳۵۲: ۱۲۲). در سیستم‌های اقتصادی پولی که بازار دارند سکه‌ها با نوشته‌ها و نقوش روی آن وسیله‌ای مناسب برای تبلیغات است، چراکه مردم مدام سکه را به کار می‌برند و به آن نگاه می‌کنند و بدین ترتیب، نقوش و پیامی را که بر روی آن نقش شده می‌بینند (دارک، ۱۳۹۳: ۱۶۲). در این دوره، وزن سکه‌های نقره از سال ۹۰۸ تا ۹۲۳ ه.ق. به واحد تومان ۴۰۰ مثقال؛ از سال ۹۲۳ تا ۹۲۷ ه.ق. واحد یک تومان به وزن ۲۲۵ مثقال است (فرح‌بخش، ۱۳۸۵: ۱۲). در سال‌های ۲۷-۹۲۴ ه.ق. در شرق ایران یک سکه معیار نقره ۱ تومان برابر با ۱۴۴۰۰ نخود پذیرفته شد. سیاست کاهش وزن «شیبانیان» در آن سال منجر به تعدیل وزن دیگری در جهت کاهش در معیار نقره در شرق ایران براساس ۱ تومان برابر ۹۶۰۰ نخود شد که تنها برای دو سال در طی سال‌های ۲۸-۹۲۷ ه.ق. دوام داشت (رودی‌مته و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۵). اوزان استرآباد با نواحی دیگر در این دوره، یکی نبود و اغلب بیشتر از اوزان سایر مناطق ایران بوده است. من استرآباد تقریباً معادل دو من و ده سیر تبریز است که نود سیر باشد و خروار آن‌ها نود من تبریز است (قورخانچی، ۱۳۶۰: ۲۷) و پول‌هایی که در ایالت استرآباد مورد استفاده بوده است، عبارتند از: دینار کپکی در سال ۹۲۰ ه.ق. که هر ۵ دینار آن، یک مثقال نقره مسکوک مضروب آنجا ارزش داشت. همین دینار کپکی در سال ۹۳۸ ه.ق. هر ده دینار آن یک مثقال و یک دانگ مثقال نقره مسکوک مضروب شده است (معطوفی، ۱۳۷۴: ۲۱۹). از سال ۹۲۰ تا ۹۳۸ ه.ق. در فاصله زمانی ۱۸ سال، دینار کپکی ارزش کمتری داشته است؛ بنابراین کاهش یک باره وزن سکه‌های نقره رایج در سال ۹۲۷ ه.ق. و ضرب سورشارژ بر روی آن دلایلی تاریخی را به دنبال دارد.

سکه‌ها به دودسته کلی تقسیم می‌شوند؛ دسته اول شامل سکه‌هایی است که پادشاه بعد از تاج‌گذاری و به منظور به رسمیت شناختن حکومتش توسط مردم، آن‌ها را ضرب می‌کند (فرح‌بخش، ۱۳۸۵: ۴). دسته دوم شامل سکه‌های سورشارژ است که ضرب مجدد بر روی سکه انجام می‌شود و عموماً دلایلی چون: شورش، جنگ، تشکیل حکومت جدید، رکود اقتصادی و غیره در آن نهفته است (ترابی طباطبایی، ۱۳۴۷: ۱۶؛ فتحی، ۱۴۰۱: ۲۳؛ سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۹۱: ۲۳۸)؛ بنابراین، این‌گونه

سکه‌ها در وضعیت ثبات به ضرب نرسیده و مطالعه آن‌ها به بازسازی مستقیم عوامل اقتصادی کمک به‌سزایی می‌کند؛ در نتیجه، در قدم اول نیاز به مطالعه مسائل سیاسی-اقتصادی محیط و بررسی اهمیت شهر استرآباد در دوره حکومت شاه اسماعیل است و با تطبیق اطلاعات سکه‌شناسی به تفسیر عوامل ضرب سکه‌های سورشازر پرداخت می‌شود.

اهمیت استرآباد در دوره حکومت شاه اسماعیل

تأسیس حکومت صفویه توسط شاه اسماعیل اول، نقطه عطفی در تاریخ ایران اسلامی بود. شاه اسماعیل توانست وحدت سیاسی در ایران ایجاد کند و حکومت‌های ملوک الطوائفی را از میان بردارد و استرآباد نیز به‌عنوان یک ایالت مهم با پیوستن به حکومت صفوی در این راه گام برداشت. در دوران صفوی، «بیگلربیگان» ایران شامل ۱۳ بخش است که یکی از آن‌ها شهر استرآباد است (تذکره الملوک، ۱۳۳۲: ۵). ایالت استرآباد از شمال و مغرب محدود به دریای خزر است و از جانب مشرق محدود به ترکستان است و به خراسان متصل می‌گردد (بیات، ۱۳۳۸: ۶۲) و دومین شهر ایالت گرگان نزدیک مرزهای مازندران است (لسترنج، ۱۳۷۷: ۴۰۴). شهری وسط است نزدیک به دریای خزر و آب‌وهوای معتدل دارد. حاصلش غله، میوه، انگور و ابریشم باشد (نزهة القلوب، بی‌تا: ۱۹۸). در کتاب روضات الجنات نوشته شده است: ولایت استرآباد که آن نواحی را طبرستان می‌گویند و در سوابق ایام تختگاه سلاطین عالی مقام می‌بوده، از جمله قابوس صاحب سریر آن مملکت بوده و شیخ ابوعلی سینا چندگاه وزیر او بوده (اسفزاری، ۱۳۳۸: ۸/ ۲۹۴-۲۹۳). «استرآباد» به معنی «عمارت» و «آبادی استر» است و «استر» نام «مردی» است و «آباد» به معنی «ساختمان» و «عمارت» است (دمشقی، ۱۳۵۷: ۳۸۲). گاهی آن را «استارآباد» ضبط کرده‌اند؛ ضرب سکه در یک دوره هزارساله، از گروه کثیری از فرمانروایان مختلف، در این شهر، حاکی از اهمیت دارالضرب آن است که هیچ‌گاه کمتر از دارالضرب جرجان نبوده است (عقیلی، ۱۳۷۷: ۷۸). خطوط سوق الجیشی این منطقه و راه‌های تجارتنی آن، دو جاده است؛ یکی راهی که از دریا از طریق بندر گز واقع در جنوب بحر خزر و استرآباد و شاهرود وارد می‌شود که در انحصار روس‌هاست (کرزن، ۱۳۷۳: ۶۷۷).

باتوجه به اهمیت این شهر، شاه اسماعیل اول از همان ابتدای ظهور سلسله صفوی به منطقه استرآباد که در همسایگی ازبکان و ترکمنان بود آمد و به نظم امور پرداخت. در سال ۹۱۶ ه.ق. «خواجه مظفر پتکچی» که قبلاً دست‌نشانده ازبکان در حکومت استرآباد بود، بدون مقاومت شهر را در اختیار سپاه شاه اسماعیل اول گذاشت (معطوفی، ۱۳۷۴: ۱۹۲)؛ منطقه استرآباد با آن‌که از مقرر حکومتی شاه اسماعیل در تبریز فاصله زیادی داشت، به همت سیاست‌هایی که پیش‌گرفت موفق شد این شهر را از حملات احتمالی ازبکان محفوظ بدارد و استرآباد صرف‌نظر از چند حمله از طرف ازبک‌ها تا پایان حکومت صفوی جزئی از ایران باقی‌ماند (روهرن بورن، ۱۳۸۳: ۲۶). در طول حکومت صفویه این شهر همواره یکی از شهرهای مهم علمی شیعی است که در معرض تهاجم سنیان قرارداشت و عالمان آن به دلیل شدت

جدول ۱. سکه‌های سورشارژ ضرب استرآباد موجود در موزه آستان قدس رضوی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Tab. 1: Classification of Sursharge Coins Minted in Estrabad in the Astan Quds Razavi Museum (Authors, 2024).

-۱	شماره ثبت موزه: س ۶۷۳ ردیف ۱۶۴
تصاویر سکه:	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الهادی الكامل المظفر شاه (ضرب استرآباد) اسمعیل (عدل...) مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: محمدی، واحد پولی: ۱۰۰ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۸۵، قطر: ۱۹/۶۸، تاریخ ضرب: ندارد</p>	
-۲	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۷
تصاویر سکه:	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل المظفر (ضرب استرآباد) الهادی الكامل شاه اسمعیل... بهادرخان خلدالله ملکه... ۹۲۷ مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۴۳، قطر: -، تاریخ ضرب: ۹۲۷ق.</p>	
-۳	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۸
تصاویر سکه:	
<p>مضامین روی سکه: السلطان الكامل (استرآباد) الهادی اسمعیل بهادرخان خلدالله... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله موسی، علی... جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۴۷، قطر: -، تاریخ ضرب: ساییده شده</p>	
-۴	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۱۲
تصاویر سکه:	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل (استرآباد) (عدل شاه)... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله... جعفر... جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۵۳، قطر: -، تاریخ ضرب: ساییده شده</p>	

شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۱۳	-۵
	تصاویر سکه:
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل... مضامین پشت سکه: حاشیه: علی...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۵۴، قطر: -، تاریخ ضرب: ساییده شده</p>	

شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۱۵	-۶
	تصاویر سکه:
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل ابوالمظفر (ضرب استرآباد) الهادی شاه اسمعیل... بهادر... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: موسی، علی...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۵۶، قطر: -، تاریخ ضرب: ساییده شده</p>	

شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۱۸	-۷
	تصاویر سکه:
<p>مضامین روی سکه: العادل الكامل مظفر (ضرب استرآباد) شاه اسمعیل بهادرخان خلدالله ملکه ۹۲۷ مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: حسن... علی...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۵۷، قطر: -، تاریخ ضرب: ۹۲۷ق.</p>	

شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۱۹	-۸
	تصاویر سکه:
<p>مضامین روی سکه: ابوالمظفر... الهادی شاه اسمعیل بهادرخان خلد الله ملکه... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: علی، محمد، حسین، علی...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۵۷، قطر: -، تاریخ ضرب: ۷۹۹ق.</p>	

-۹	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۲۰
<p>تصاویر سکه:</p> 	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل (استرآباد) الهادی... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله... حاشیه: علی... حسین... محمد...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۵۸، قطر: -، تاریخ ضرب: ندارد</p>	
-۱۰	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۲۴
<p>تصاویر سکه:</p> 	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل ابوالمظفر (استرآباد) الهادی... اسمعیل بهادرخان... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: محمد، علی، حسین...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۶۲، قطر: -، تاریخ ضرب: ساییده شده</p>	
-۱۱	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۲۵
<p>تصاویر سکه:</p> 	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل الهادی ابوالمظفر (عدل شاه) ضرب استرا... خان خلدالله... مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله حاشیه: جعفر...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۶۵، قطر: -، تاریخ ضرب: ساییده شده</p>	
-۱۲	شماره ثبت موزه: س ۷۷۸ ردیف ۲۷
<p>تصاویر سکه:</p> 	
<p>مضامین روی سکه: السلطان العادل الكامل ابوالمظفر (ضرب استرآباد) الهادی ابوالمظفر بهادرخان شاه اسمعیل خلد الله ملکه... ۹۲۷ مضامین پشت سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله...</p>	
<p>جنس فلز: نقره، مبلغ اسمی: نیم‌شاهی، واحد پولی: ۲۵ دینار، وزن بر حسب گرم: ۴/۷۰، قطر: -، تاریخ ضرب: ۹۲۷ق.</p>	

در تشیع به طرق مختلف جان خود را از دست می‌دادند (جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۸). ساکنان این شهر ایرانی بودند و به لحاظ فرهنگی، حس مشترکی با ایران و شهرهای مختلف آن داشتند و حفاصل مرز اصلی با مناطقی بود که به نوعی حیات خلوت ایران محسوب می‌شد. جایی که هم می‌توانست زیر سلطه ایران باشد و هم منطقه خطر برای ایران؛ در واقع استرآباد هم مرز جغرافیایی مهم ایران بود و هم مرز نژادی آن و به لحاظ فکری و اداری، سهم قابل ملاحظه‌ای را در دوره نخست صفوی به ویژه دوره شاه اسماعیل اول به خود اختصاص داده است و نقش بالایی در ایجاد دولت صفوی و استواری آن ایفا کردند (جعفریان، ۱۳۸۴: ۲۶۳-۲۶۶).

بازسازی وضعیت سیاسی استرآباد در سال ۹۲۷ ه.ق. بر پایه مسکوکات مورد مطالعه

شاه اسماعیل پس از سرکوب ازبکان، تیره «قراخانلو» از ایل افشار را از آذربایجان به شمال خراسان (شرق گرگان و استرآباد) کوچاند تا در مقابل ازبکان و ترکمانان سدی مقاوم ایجاد نماید. از این به بعد، اوضاع در گرگان و استرآباد تا سال ۹۲۰ ه.ق. آرام بود (معطوفی، ۱۳۷۴: ۱۹۳). منابع همه متفق القول اند که شاه اسماعیل اول در سال ۹۲۱ سلطنت خراسان را از سرحد سمنان تا کنار آب آمویه به شاهزاده تهماسب میرزا داد (روهرن برون، ۱۳۸۳: ۲۵) و تا سال ۹۲۷ ه.ق. «تهماسب میرزا» پسر شاه اسماعیل اول، «لله: امیرسلطان (خان)، موصول» حاکم هرات و خراسان بود (همان: ۶۵). در سنه ۹۲۷ ه.ق. که «امیرخان قورچی» که از جانب «شاه اسمعیل امیرالامرای خراسان» و به جهت چند از حکمرانی آن ایالت مایوس و متزلزل بود، بهانه یورش قندهار کرده، می‌خواست از هرات حرکت کند (محمدتقی خان حکیم، ۱۳۶۶: ۶۵۰). در این زمان «محمدزمان میرزا»، قلعه استرآباد را محاصره و اشغال کرد و مدتی کوتاه در استرآباد حکومت کرد. عاقبت «برون سلطان تکلو» به اتفاق «خواجه مظفر پتکچی» به دفع او آمدند و او را از استرآباد گریزاندند (معطوفی، ۱۳۷۴: ۱۹۳). در این زمان تهماسب میرزا رسماً والی خراسان و ساکن هرات بود. امارت طوس و مشهد در آن سنوات هم ابتدا به «احمد سلطان افشار» سپرده شد؛ اما از سال ۹۲۷ ه.ق. به برون سلطان تفویض گردید (سیدی، ۱۳۷۸: ۱۰۲).

شهرت طلبی امیرخان موصول، نایب‌السلطنه خراسان، موجب شد که «امیر سمرقندی» را به جای «مجدالدین محمد وزیر» منصوب کند و تحت تأثیر احساس برادری «ابراهیم سلطان» را نیز به عنوان «وکیل» برگزیند. وزیر جدید مالیات‌های سنگینی وضع کرد و اخبار مهم ناآرامی به عثمانی رسید (سرور، ۱۳۷۴: ۱۱۶). در بهار این سال «عبیدالله سلطان» از «کوچونچی خان» رخصت طلبیده، با ۳۰ هزار سوار و پیاده از آب آمویه به قصد تسخیر خراسان بگذشت و امیرخان موصول چون طاقت مقاومت نداشت، ناچار حصار را شکست. عبیدالله خان به ظاهر هرات آمده، از مراسم تاخت و تاراج دقیقه‌ای فروگذاشت نکرد و چون «امیر غیاث‌الدین محمد» در زمان «سلطان حسین میرزا» و فرزندان او و «شیبک خان» معزز و محترم بود و شاه اسماعیل نیز او را رعایت بسیار می‌کرد، اکثر رعایا و عوام‌الناس خراسان مطیع و منقاد او بودند و این معنی بر

امیرخان به غایت گران می‌آمد و در مقام قتل او بوده، بهانه‌ای می‌خواست و بعد از آن‌که عبیدالله خان ۱۰ روز هرات را محاصره نمود و بر او ظاهر شد که فتح هرات میسر نیست و شاه اسماعیل به تعجیل به کمک می‌آید، غلات خراسان را سوخته، معاودت نمود (تاریخ الفی، بی تا: ۵۵۵۹/۸). ازبکان در «باغ زاغان» توسط «شاطر عبدالله» به عقب رانده شدند و به همین ترتیب، «غیاث‌الدین محمد» آنان را از «دروازه ملک» دور کرد. «دروازه عراق» نیز غیرقابل نفوذ باقی ماند و ازبکان دل سرد گردیدند و در ۴ رجب ۹۲۷ هـ.ق. / ۱۱ ژوئن ۱۵۲۱ م. عازم ماوراءالنهر شدند. غیاث‌الدین محمد در ۶ رجب ۹۲۷ هـ.ق. / ۱۳ ژانویه ۱۵۲۱ م. در «قلعه اختیارالدین» زندانی شد و روز بعد «قاسم بیک» او را خفه کرد. نایب‌السلطنه در نامه‌اش به شاه، خصومت شخصی خود را نسبت به وزیر مرحوم پنهان کرد و مدعی شد که غیاث‌الدین محمد در خلال محاصره هرات، وعده واگذاری آن را به بابر داده بود. به هر صورت، شاه دستورات عاجلی صادر کرد و تهماسب میرزا را از خراسان فراخواند و نایب‌السلطنه را برکنار کرد. «سام میرزا» به عنوان حاکم جدید خراسان و «دورمیش خان شاملو» به عنوان نایب‌السلطنه منصوب شدند (سرور، ۱۳۷۴: ۱۱۸). «خواجه مظفر بتکچی» در ۱۵۲۱ م. / ۹۲۷ هـ.ق. در مقام حاکم کل به خراسان بازگشت، دورمیش خان شاملو، وزیر خود «احمد بیگ نور کمال اصفهانی» را به دربار فرستاد تا سام میرزا را از اوضاع خراسان مطلع سازد (سیوری، ۱۳۹۱: ۱۵۴). دورمیش خان در ۶ ذوالحجه ۹۲۷ هـ.ق. / نوامبر ۱۵۲۱ م. به هرات رسید و مستقیماً به طرف سبزوار پیش رفت و از آنجا به اتفاق تهماسب میرزا و امیرخان به هرات بازگشت. دورمیش خان بنا بر اختیار نایب‌السلطنگی خود، «زینل خان شاملو» را به حکومت جرجان تعیین کرد و «زین‌الدین سلطان» را به حکومت اسفراین و نیشابور؛ «یورون سلطان تکلو» را به حکومت مشهد و طوس؛ «صوفیان خلیفه روملو» را به حکومت تربت؛ «احمد سلطان افشار» را به حکومت هرات رود، لنگر غیائیه، فراه و سبزوار (در افغانستان فعلی) منصوب کرد؛ و «چکورکه سلطان» را در حکومت سبزوار (در ایران) ابقا نمود. سام میرزا در ۱۷ رمضان ۹۲۸ هـ.ق. / ۱۰ اوت ۱۵۲۲ م. وارد هرات گردید (سرور، ۱۳۷۴: ۱۱۸). = از سال ۹۲۸ هـ.ق. حاکم هرات ضمن اقدامات خود برای اسفراین، مشهد و حتی استرآباد نیز حکامی معین کرد (روهرن بورن، ۱۳۸۳: ۲۵) و در این سال، شاه اسماعیل حکومت استرآباد را به «زینل خان شاملو» سپرد (جعفریان، ۱۳۸۳: ۴۷). از طرفی در سال‌های ۹۲۵ و ۹۳۰ و ۹۳۲ هـ.ق. بابر مجدداً دست به عملیات نظامی در سرزمین هند زد و در سال اخیر با شکست دادن «سلطان ابراهیم» در جنگ بانی پت، این سرزمین را فتح کرد. «بابر» پس از فتح هند در آگره مستقر شد و سال‌های پایانی عمر خود را در آن شهر سپری ساخت (غفاری فرد، ۱۳۷۶: ۱۴۶). در سال ۹۲۷ هـ.ق. احوال مملکت آگره و دهلی آن است که چون سلطان ابراهیم بالشکریان «بدسلوکی» آغاز کرد، بعضی از امرا کتابت نوشته «عالم‌خان»، برادر «سلطان سکندر» را که در گجرات نزد «سلطان مظفر» می‌بوده، طلب داشتند و عالم‌خان از گجرات خود را به پنجاب رسانید و «دولت‌خان»، حاکم پنجاب او را «سلطان علاءالدین» ملقب ساخته، مانع شد و از اطراف و جوانب لشکریان نزد «علاءالدین» آمدند و چون حقیقت احوال ایشان سال به سال معلوم نشد، تفصیل حالات «رانا» هنگام جنگ با «حضرت فردوس

مکانی» و قتل سلطان ابراهیم مجملاً اینجا نوشته شد و چون علاءالدین فی‌الجمله مستولی شده، متوجه دهلی گشت و میان «سلیمان» که از امرای معتبر «سلطان سکندر» بود، به او ملحق شد و دیگر امرا هم از اطراف نزد او جمع شدند، سلطان ابراهیم نیز با لشکری بسیار متوجه دفع او شد و ابراهیم در جنگ ظفر یافته، علاءالدین به طرف کابل گریخت و به سعادت ملازمت حضرت فردوس مکانی سرافراز شده، آن حضرت را به تسخیر هندوستان ترغیب نمود و حضرت فردوس مکانی که به بهانه طلب یورش هندوستان بود، متوجه لاهور شد و امرای سلطان ابراهیم که در لاهور بودند، شکست یافتند و تمام امرای لاهور در این جنگ کشته شدند و لاهور به تصرف «حضرت بابر پادشاه» درآمد (تاریخ الفی، بی تا: ۵۵۶۱/۸-۵۵۶۲). شاه اسماعیل اول با گسترش روزافزون مذهب تشیع در خراسان، عاملی جهت گسترش مذهب شیعه به کمک مردم استرآباد در ماوراءالنهر و بخش‌های شرقی افغانستان و هندوستان شده و روابط دوستانه‌ای با بابر پادشاه گورکانی هند ایجاد کرده بود. جنگ‌های هندوستان باعث ناامنی مسیر جاده ابریشم شد که بر اقتصاد ایران نیز اثر می‌گذاشت.

یکی از رکن‌های اصلی دولت‌ها حفظ توازن اقتصادی است؛ بنابراین، می‌توان با مطالعات سکه‌شناسی میزان اهمیت شهر استرآباد را توجیه کرد. معمولاً در شهرهای مهم ضراب‌خانه رسمی دولتی وجود داشت و نام شهر بر روی سکه‌ها قید می‌شد که این موضوع علاوه بر بیانگر محدوده جغرافیایی یک حکومت، میزان اهمیت شهرها را بر مبنای سیاسی و اقتصادی نیز عنوان می‌کند. همان‌طور که ذکر شد، استرآباد از اوایل حکومت شاه اسماعیل به علت وجود شیعه‌مذهبان در این شهر و نقش بالای اداری آنان، همواره مورد توجه شاه اسماعیل بوده است. در اواسط حکومت شاه اسماعیل تسلسل سیاسی رخ داد؛ سیستم اقتصادی و ضرب سکه در حکومت شاه اسماعیل بر پایه واردات شمش‌های نقره بود (رودی مته و همکاران، ۱۳۹۶: ۸۷). بعد از جنگ چالدران، دولت عثمانی مانع ورود شمش‌های نقره از مرز غربی به داخل ایران شد تا به اقتصاد ایران ضربه بزند و شاه اسماعیل برای کنترل وضعیت حاکم بر جامعه تجارت را معطوف مرزهای شرقی کرد؛ بنابراین، توجه به تجارت در نواحی شرقی و جاده ابریشم زیاد شد. جاده ابریشم، جاده‌ای بود که نیمی از قاره آسیا را از طریق خشکی طی می‌کرد و در طول مسیر خود به سه شاخه تقسیم می‌شد. یکی از این راه‌های فرعی از خراسان به سوی شمال می‌پیچید و به کرانه شرقی دریای خزر متصل می‌شد و در نهایت از باکو، قسطنطنیه و استانبول منتهی می‌شد. قرارداد داشتن شهر استرآباد در این مسیر به ورود بیشتر نقره در ایران کمک می‌کرد و هم‌چنین استرآباد یکی از مراکز تولید ابریشم بود (لسترنج، ۱۳۷۷: ۴۰۴). که صادرات ابریشم یکی از کالاهای اساسی دولت شاه اسماعیل اول است و نقش به‌سزایی در تجارت داشت (تطیلی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۷۷). عدم رضایت مردم از حکومت در این ناحیه باعث کاهش تجارت ابریشم و کاهش ورود سکه‌های نقره به ایران می‌شد (آقاجری و قشقایی‌نژاد، ۱۳۹۲: ۴).

تمامی این موارد نشان از اهمیت بالای استرآباد در دوره حکومت شاه اسماعیل اول به لحاظ اقتصادی است و هرج و مرج‌های پیشرو در بازه زمانی ۹۲۷ ه.ق. تأثیر

مستقیمی بر ضرب سکه‌ها داشته است. در پشت سکه‌های زمان شاه اسماعیل انگ‌های مختلفی مانند: «عدل اردبیل»، «عدل استرآباد»، «عدل تبریز»، «عدل شاه»، «عدل شاه ضرب مشهد، به بود اسمعو» است؛ ولی معلوم نیست که این انگ‌ها به چه مناسبتی بوده‌اند. فقط امکان دارد که این سکه‌ها در زمان جنگ و با تعویض حکام دوباره به جریان افتاده‌اند (فرح‌بخش، ۱۳۸۵: ۱۱). در سکه‌های سورشارژ مورد مطالعه نکته‌ای که حائز اهمیت است، ضرب مجدد بر روی خود سکه‌های شاه اسماعیل است که با توجه به اطلاعات تاریخی ذکر شده می‌توان نتیجه گرفت دلیل ضرب آن، اعلام تغییر حاکم خراسان و محدوده قلمرو سام میرزا در خراسان است. افزایش مالیات توسط تهماسب میرزا باعث کم شدن وزن سکه‌ها در این دوره شده است و مطابق جدول ۱، سکه‌هایی که بر روی آنان سورشارژ ضرب شده از کیفیت پایین برخوردار بوده و بیشتر فاقد قطر و دارای وزن ناچیزی هستند که نشان از تورم بالای این ناحیه با وجود موقعیت تجاری مطلوب، داشته است.

جدول ۲: طبقه‌بندی سکه‌های سورشارژ ضرب استرآباد موجود در موزه آستان قدس رضوی (نگارندگان، ۱۴۰۲). ▼

Tab. 2: Classification of Sursharge Coins Minted in Estrabad in the Astan Quds Razavi Museum (Authors, 2024).

شماره ثبتی موزه	طرفین سکه	محل قرارگیری	نوع سورشارژ	کادر سورشارژ	مبلغ اسمی	وزن (Gr)	قطر
س ۶۷۳ ردیف ۱۶۴	روی سکه	پایین علامت ضراب‌خانه	عدل اسمعیل	دایره	محمدی	۳/۸۵	۱۹/۶۸
س ۷۷۸ ردیف ۷	پشت سکه	پایین شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۴۳	—
س ۷۷۸ ردیف ۸	پشت سکه	پایین شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۴۷	—
س ۷۷۸ ردیف ۱۲	روی سکه	وسط سکه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۵۳	—
س ۷۷۸ ردیف ۱۳	پشت سکه	پایین سکه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۵۴	—
س ۷۷۸ ردیف ۱۵	پشت سکه	وسط شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۵۶	—
س ۷۷۸ ردیف ۱۸	پشت سکه	سمت چپ شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۵۷	—
س ۷۷۸ ردیف ۱۹	روی سکه	وسط علامت ضراب‌خانه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۵۷	—
س ۷۷۸ ردیف ۲۰	پشت سکه	پایین شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۵۸	—
س ۷۷۸ ردیف ۲۴	پشت سکه	پایین شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۶۲	—
س ۷۷۸ ردیف ۲۵	روی سکه	وسط علامت ضراب‌خانه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۶۵	—
س ۷۷۸ ردیف ۲۷	پشت سکه	پایین شمشه	عدل شاه	گل شش پر	نیم‌شاهی	۴/۷۰	—

نتیجه‌گیری

استرآباد از شهرهای مهم در دوره حکومت اسماعیل بود که به دلیل موقعیت جغرافیایی، به عنوان یکی از مراکز تجاری شناخته می‌شد. این شهر نقش مرز نژادی ایران را از نظر سیاسی و استراتژیکی داشت. ضرب سکه در این دوره تحت کنترل حکومت بود و هر نوع ضرب سکه به فرمان شاه اسماعیل صورت می‌گرفت. بعد از جابه‌جایی حاکم خراسان و کنترل اوضاع خراسان، شاه اسماعیل دستور به نقش عبارات سورشارژ بر روی سکه‌های ضرب استرآباد داد تا مردم را از این موقعیت آگاه سازد و از شوش داخلی جلوگیری کند. این تصمیم، به وحدت سیاسی بین

فرمانروایان و اقوام قزلباش کمک کرد و با تحکیم امنیت نظامی، شورش‌های داخلی را کنترل کرد. از طرفی دیگر، با دستور ضرب مجدد سورشارژ بر سکه‌های استرآباد، درآمد دولت افزایش یافت و رکودهای اقتصادی کشور به کنترل درآمد. براساس پژوهش انجام شده بر روی سکه‌های مورد مطالعه، علامت سورشارژ بر پشت و روی سکه، در پایین شهادتین و یا در نزدیکی نام ضراب‌خانه قرارداد شد و در قالب و کادری مشخص بود که نشان از ضرب دولتی این نوع سکه‌هاست. این سکه‌ها عموماً فاقد قطر، وزن پایین و دارای کیفیت نامطلوب بودند؛ هم‌چنین نقش عبارت «عدل شاه» و «عدل اسمعیل» نشانگر ضرب آن‌ها بعد از اجلاس سران قزلباش و تعویض حکام است. در این بازه تاریخی، عیار سکه کاهش یافت و بیشترین سکه‌های رایج بین مردم سکه‌های نیم‌شاهی بودند که البته سورشارژ بر روی آن‌ها و «محمدی» ضرب شده بود. در نتیجه، در مورد دلیل اصلی ضرب این نوع سکه‌ها در ضرابخانه استرآباد می‌توان بیان کرد که ضرب آن براساس عوامل مختلف سیاسی می‌تواند باشد که نشان از اهمیت بالای شهر استرآباد در دوره حکومت شاه اسمعیل است که بدین شرح است: (۱) حمله مجدد و ناموفق ازبکان از سمت هرات به خراسان، (۲) شورش داخلی مردم، (۳) به ظاهر کاهش مالیات و آرام کردن مردم از شورش‌ها و در باطن افزایش مالیات این منطقه با دریافت حق الضرب، (۴) دریافت حق الضرب به جهت مقاصد سیاسی، (۵) تعویض حاکم خراسان و جلوگیری از نافرمانی‌های مکرر حکام محلی، (۶) قرارگیری استرآباد در مسیر جاده ابریشم و کسب رضایت مردم برای تجارت ابریشم، که همه این موارد نشانگر اهمیت بالای این شهر در دوره شاه اسمعیل اول برای منافع سیاسی و کنترل شهرهای مجاور است.

سپاسگزاری

در پایان نگارندگان بر خود لازم می‌دارند که از مسئول گنجینه سکه موزه آستان قدس رضوی جناب آقای یزدی نژاد، به منظور مساعدت و همکاری مبنی بر ارسال تصاویر سکه، نهایت سپاسگزاری را به عمل آورند.

درصد مشارکت نویسندگان

با توجه به استخراج مقاله از پایان‌نامه نویسنده اول، جمع‌آوری مطالب برعهده ایشان، و نگارش به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم بوده است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

کتابنامه

- اسفزاری، معین‌الدین محمد، (۱۳۳۸). *روضات الجنات فی اوصاف مدینة هرات*. ج ۱، تهران: دانشگاه تهران.

- آقاجری، سید هاشم؛ و قشقایی نژاد، زهرا، (۱۳۹۲). «کاهش ارزش پول در اقتصاد عصر صفوی و عوامل مؤثر بر آن». تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهرا (س)، ۲۳(۱۸): ۱-۱۳. <https://doi.org/10.22051/hii.2014.767>
- بهشید، بابک، (۱۳۹۸). «بازنگری بر تاریخ ظهور شاه اسماعیل صفوی در عرصه سیاسی ایران بر طبق سکه‌های نویافته از وی». باستان‌شناسی ایران - واحد شوشتر، ۱۰ (۱): ۱۹-۱۳. <https://sanad.iau.ir/Journal/aoi/Article/1019386>
- بیات، اروج بیگ، (۱۳۳۸). دون ژوان ایرانی. ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- تتوی، قاضی احمد؛ و قزوینی، آصف‌خان، (بی تا). تاریخ الفی (تاریخ هزارساله اسلام). به تصحیح: غلامرضا طباطبایی مجد، جلد (۸-۱)، ناشر چاپی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ترابی طباطبایی، سید جمال، (۱۳۴۷). «سکه اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی». تبریز: نشریه شماره ۳ موزه آذربایجان شرقی.
- تطیلی، رابی بنیامین؛ تنررو، آنتونیو؛ و ممبره، میگل، (۱۳۹۳). سه سفرنامه: رابی بنیامین تطیلی، آنتونیو تنررو، میکل ممبره (از زمان سلطان سنجر و اوایل صفویه). ترجمه حسن جوادی و ویلم فلور، تهران: انتشارات دکتر محمود افشار.
- جعفریان، رسول، (۱۳۸۳). تاریخ تشیع در جرجان و استرآباد. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- جعفریان، رسول، (۱۳۸۴). کاوش‌های تازه در باب روزگار صفوی. قم: نشر ادیان.
- جعفریان، رسول، (۱۳۷۹). صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست (جلد اول). قم: انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
- دارک، کن. آر، (۱۳۹۳). مبانی نظری باستان‌شناسی. ترجمه کامیار عبدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- دمشقی، شمس‌الدین محمد بن ابی‌طالب انصاری، (۱۳۵۷). نخبة الدهر فی عجایب البر و البحر. ترجمه: سید حمید طبیبیان، بنیاد فرهنگستان ادب و هنر ایران.
- رنجبر، احمد، (۱۳۶۳). خراسان بزرگ (بحثی پیرامون چند شهر خراسان). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- روهرن بورن، میثائیل کلاوس، (۱۳۸۳). نظام ایالات در دوره صفویه. ترجمه کیکاووس جهان‌داری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- سرفراز، علی‌اکبر؛ و آورزمانی، فریدون، (۱۳۹۱). سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زنده. تهران: انتشارات سمت.
- سرور، غلام، (۱۳۷۴). تاریخ شاه اسماعیل صفوی. ترجمه محمدباقر آرام و عباس قلی غفاری فرد، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- سید خلیل الهی، سارا؛ و ابوالقاسمی، محسن، (۱۳۹۸). «جلوه‌های تصویری و نوشتاری فزه یا خوزه بر سکه‌های ساسانی (۲۲۴-۶۵۱ م.)». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۹(۲۲): ۲۱۶-۱۹۷. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.17189.1802>

- سیدی، مهدی، (۱۳۷۸). تاریخ شهر مشهد (از آغاز تا مشروطه). تهران: انتشارات جامی، با همکاری شهرداری مشهد.
- سیوری، راجر، (۱۳۹۱). تحقیقاتی در تاریخ ایران عصر صفوی (مجموعه مقالات). ترجمه عباس قلی غفاری فرد و محمدباقر آرام، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- عقیلی، عبدالله، (۱۳۷۷). دارالضرب‌های ایران در دوران اسلامی. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- غفاری فرد، عباس قلی، (۱۳۷۶). روابط صفویه و ازبکان (۱۰۳۱-۹۱۳ ه.ق). تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- فتحی، لیلا، (۱۳۸۵). نقوش سکه‌های باستانی (حکومت تیموری). تهران: انتشارات پازینه.
- فرح‌بخش، هوشنگ، (۱۳۸۵). راهنمای سکه‌های ضربی (چکشی) ایران. تهران: نشر فرح‌بخش.
- قورخانچی، محمدعلی، (۱۳۶۰). نخبه سیفیه، منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان. تهران: نشر تاریخ ایران.
- کرزن، جرج، (۱۳۷۳). ایران و قضیه ایران. ترجمه: غلامعلی وحید مازندرانی، ج ۱ و ۲، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- کسروی، احمد، (۱۳۵۲). کاروند کسروی مجموعه ۷۸ رساله و گفتار از احمد کسروی. به‌کوشش: یحیی ذکاء، تهران: کتاب‌های جیبی فرانکلین.
- لسترنج، گی، (۱۳۷۷). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی. ترجمه محمود عرفان، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- مته، رودی؛ فلور، ویلم؛ و کلاوسون، پاتریک، (۱۳۹۶). تاریخ پولی ایران از صفویه تا قاجاریه. ترجمه دکتر جواد عباسی، تهران: انتشارات نامک.
- محمدتقی‌خان حکیم، (۱۳۶۶). گنج دانش جغرافیای تاریخی شهرهای ایران. مقدمه: دکتر عبدالحسین نوائی، تهران: انتشارات زرین.
- مستوفی قزوینی، حمدالله، (بی تا)، نزهة القلوب. بی جا.
- معطوفی، اسدالله، (۱۳۷۴). استرآباد و گرگان در بستر تاریخ ایران (نگاهی به ۵۰۰۰ سال تاریخ منطقه). مشهد: انتشارات درخشش.
- ناشناخته، (۱۳۳۲). تذکرة الملوك، تألیف در سال‌های ۱۱۳۷ تا ۱۱۴۲ هجری قمری. به‌کوشش: محمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات کتاب‌فروشی طهوری.

- Aghajari, S. H. & Qashqaienejad, Z., (2013). "Decline of Money Value in Safavid Era and Its Main Reasons". *History of Islam and Iran, Al-Zahra University*, 23(18): 1-13. <https://doi.10.22051/HII.2014.767> (in Persian with English abstract).

- Aghili, A., (1998). *Dar al-Zarb of Iran in the Islamic era*. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation (in Persian).

- ANṢĀRĪ DIMASHQĪ, SH. M. I. (1978). *Nukhbat al-dahr fī 'ajā'ib al-barr wa-al-bahr*. (S. H. Tabibian). Tehran: Iran Academy of Literature and Art Foundation. (in Persian).
- Bayāt, O. B., (1959). *Don Juan of Persia*. (M. Rajabnia). Tehran: B.T.N.K. (in Persian).
- Behshid, B., (2019). "A review of the history of Shah Ismail Safavi's emergence in the political arena of Iran based on the new coins found of him". *The specialized scientific quarterly of Iranian archeology - Shushtar unit*, 13-19. Retrieved from: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1745866> (in Persian).
- Curzon. G. N., (1994). *Persia and the Persian question*, (GH. W. Mazandarani) Vol 1-2. Tehran: Scientific & cultural publications company. (in Persian).
- Dark. K. R., (2000). *Theoretical Archaeology*. (K. Abdi), Tehran: Academic Publishing Center. (Original work published 1995)
- Esfazari, M. M., (1959). *Ruzat al-Janat fi Usaf Medina Herat*. Vol. 1, Tehran: University of Tehran. (in Persian).
- Farahbakhsh, H., (2006). *Iranian hammered coinage 1500-1879 AD*. Tehran: Farahbakhsh. (in Persian).
- Fathi, L., (2022). *Motifs Ancient Coins (Timurid period)*. Tehran: pazineh. (in Persian).
- Ghafari Fard, A. Q., (1997). *Safavid & Uzbeks relations (913- 1031 H.G.)*. Tehran: Publishing Institute of the Ministry of Foreign Affairs. (in Persian).
- Ghorkhanchi, M. A., (1981). *Nokhbeh Sifieh, in Estarabad Nameh*. (M. Etehadieh & S. Saadovandian). Tehran: Tarikh Iran Publishing House. (in Persian).
- Jafarian, R., (2000). *The Safavids in the Arenas of Religion, Culture and Politics*. Vol1. Qom: Hoza and University Research Institute Publications. (in Persian).
- Jafarian. R., (2004). *History of Shiism in Jurjan and Astarabad*. Mashhad: Islamic research foundation Aṣṭān Quds Razavi. (in Persian).
- Jafarian. R., (2005). *Fresh Findings About the Safavid era*. Qom: religions. (in Persian).
- Kasravī, A., (1973). *A collection of 78 treatises and speeches by Ahmad Kasravi*. (Y. Zaka). Tehran: Shirkat-i Sahāmī-i Kitābhā-yi Jībī. (in Persian).
- Le Strange, G., (1998). *The lands of the eastern caliphate*. (M. Erfan). Tehran: Scientific and cultural publications.

- Matoofi, A., (1995). *Estrabad and Gorgan in the background of Iranian history (a look at 5000 years of the region's history)*. Mashhad: Derakhsh Publications. (in Persian).
- Matthee, R., Floor, W. & Clawson, P., (2013). *The monetary history of iran: from the Safavids to the Qajars*. (J. Abbasi). Tehran: Naamak. (Original work published 1953).
- MT Khan, H., (1987). *The treasure of historical geography in Iranian cities*. (A. Navayee). Tehran: Zarrin publication. (in Persian).
- Mustawfi Qazvini, H., (Bita). *Nuzhat al-Qulub*. Bija. (in Persian).
- Ranjbar, A., (1984). *Great Khorasan (A discussion about several cities of Khorasan)*. Tehran: Amir Kabir. (in Persian).
- Rohrborn, K. M., (1970). *Provinzen und zentralgewalt persiens im 16. Und 17. Jahrhundert*, (K. Djahandari), Tehran: B.T.N.K. (in Persian).
- Sarfaraz, A. & Avarzamani, F., (2012). *Iranian Coins: From the Early Beginning to Zand Dynaſty*. Tehran: samt. (in Persian).
- Sarwar, GH., (1995). *History of Shah Ismail Safawi*. (M. B. Aram & A. Q. Ghafari Fard). Tehran: Academic Publishing Center. (Original work published 1939)
- Savory, R. M., (2012). *Studies on the History of Safawid Iran*. (A. Ghafari Fard & M. B. Aram), Tehran: Amir Kabir. (Original work published 1987)
- Seyed Khalilollahi, S. & Abolghasemi, M., (2019). "Figurative and Written Aspects of Farrah on Sasanian Coins)224-651 CE)". *Pazhoheshha-ye Baſtan Shenasi Iran*, 9(22): 197-216. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2019.17189.1802>
- Seyedi, M., (1999). *History of the city of Mashhad (from the beginning to the constitution)*. Tehran: Jami Publications, in cooperation with Mashhad Municipality. (in Persian).
- Tatili, R. B., Antonio Tenrero, A. & Membre, M., (2013). *Three travelogues: Rabi Benyamin Tetili, Antonio Tenrero, Mikel Membre (from the time of Sultan Sanjar and early Safavid period) with two commentaries on Spanish, Portuguese and Italian travelogues*, (H. Javadi & W. Flor), Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Publications. (in Persian).
- Tattavi, A. & Qazvini, A. Kh., (1999). *Tarix ealfi (The thousand-year history of Islam)*. (A. Al Davud). Tehran: Thought of the day - Cottage. (in Persian).
- Torabi Tabatabai, S. J., (1968). "Islamic coins of Ilkhani and Gorkani periods". Tabriz: *Publication No. 3 of East Azerbaijan Museum*. (in Persian).
- Unknown, (1953). *Tazkirat al-mulük*. (M. Debirsiaghi). Tehran: Tahuri Bookstore Publications. (in Persian).